

בבית המשפט העליון בשבתו כבית משפט גבוה לצדק

בג"ץ 2673/06

בפני :
כבוד השופט א' גרוניס
כבוד השופטת מ' נאור
כבוד השופטת א' חיות

העותרת : אביבה שאוה-שוע

נ ג ד

המשיבים :
1. בית הדין הארצי לעבודה בירושלים
2. אוניברסיטת תל אביב
3. "גילעד" גימלאות לעובדים דתיים בע"מ
4. עדי (הודיה) חן

עתירה למתן צו על תנאי

בשם העותרת : עו"ד אפי פרי

בשם המשיבה 2 : עו"ד יוסף מנדלסון

בשם המשיבה 3 : עו"ד יונתן פסי ; עו"ד אבי עדאקי-סלמן

בשם המשיבה 4 : עו"ד שמעון שובר

פסק-דין

השופטת מ' נאור :

1. לפנינו עתירה לביטול פסק דינו של בית הדין הארצי לעבודה (הנשיא ס' אדלר, השופטים ש' צור ור' כהן, נציגי הציבור י' שילון וז' פתיר) ב-ע"ע 540/05, שדחה את ערעור העותרת על פסק דינו של בית הדין האזורי לעבודה בתל אביב-יפו (השופטת נ' רות, נציגי הציבור ח' קפלניקוב וצ' קוסטרינסקי) ב-ע"ב 3093/04, שדחה את תביעת העותרת.

2. העותרת ופרופ' מנשה שאוה (להלן - המנוח) נישאו בראשונה ביום 11.12.1969 והתגרשו ביום 22.6.1975. בחלוף כשלוש שנים, ביום 31.5.1978, לקראת נישואיהם השניים, ערכו השניים הסכם ממון בו בחרו במשטר של הפרדת רכוש, הן על נכסים שהיו להם לפני הנישואין והן על נכסים שנרכשו במהלך הנישואין (להלן - הסכם הממון). לאחר שהסכם הממון אומת על ידי רושם הנישואין נישאו השניים, בשנית, ביום 29.6.1978, והם היו נשואים עד ליום 11.6.2002. במועד זה התגרשו שוב.

בעוד הצדדים נשואים, ביום 31.7.1997, ערך המנוח צוואה בדבר אופן חלוקת רכושו לאחר פטירתו (להלן - הצוואה). בסעיף 7 לצוואה נכתב:

"נוסף לכך יהיו זכאים אשתי אביבה שוע [כאן בא מספר תעודת הזהות של העותרת - מ"נ] וילדי הקטינים לקבל זכויות פנסיה חודשית ממקום עבודתי באוניברסיטה בהתאם לתקנות המקובלות באוניברסיטה וכן פיצויי פיטורין המגיעים לי ותשלומים עבור ביטוח חיים".

ביום 11.6.2002 התגרשו כאמור העותרת והמנוח בבית הדין הרבני האזורי בתל אביב. בית הדין אישר את הסכם הגירושין שנחתם בין הצדדים באותו היום. על תוכן הסכם הגירושין - ארחיב בהמשך. המנוח לא שינה את הצוואה לאחר הגירושין. כתשעה חודשים לאחר הגירושין, ביום 31.3.2003, נפטר המנוח והוא בן 63. אין מחלוקת כי במהלך תשעת החודשים לאחר הגירושין, כמו גם בעת הפטירה, העותרת והמנוח חיו בנפרד. ביום 30.7.2003 נתן הרשם לענייני ירושה צו לקיום הצוואה.

המנוח עבד באוניברסיטת תל-אביב החל משנת 1969 ובאוניברסיטת בר-אילן מתחילת שנות ה-70 של המאה הקודמת. במהלך שנים אלו צבר המנוח זכויות פנסיה במסגרת חברותו ב"התאגדות של קופת התגמולים לעובדים אקדמאים של אוניברסיטת ת"א (1965) בערבון מוגבל" (להלן - קופת התגמולים), בגין עבודתו באוניברסיטת תל-אביב, והחל מחודש ספטמבר 1994 גם ב"קרן הפנסיה גילעד - גימלאות לעובדים דתיים בע"מ - הלכות הגימלאות תכנית הפנסיה המקיפה" (להלן - קרן הפנסיה), בגין עבודתו באוניברסיטת בר-אילן, וזאת עד לפטירתו. העותרת פנתה לקופת התגמולים ולקרן הפנסיה בבקשה לקבל פנסיית שאירים של חבר שנפטר לפני הגיעו לגיל הפרישה. קופת התגמולים וקרן הפנסיה סירבו לשלם, בהסתמך על תנאי הזכאות הקבועים בתקנוניהן (להלן - התקנונים).

3. בעקבות דחיית בקשתה, פנתה העותרת בתביעה לבית הדין האזורי לעבודה. בתביעה נתבקש סעד הצהרתי, הקובע כי העותרת "זכאית לקבלת תשלומי הפנסיה... על פי סעיף 7 לצוואת המנוח". כן נתבקש צו שיורה לקרן הפנסיה ולקופת התגמולים להעביר לידי העותרת את הכספים. לא היתה מחלוקת בין הצדדים לעניין סמכותו העניינית של בית הדין לעבודה לפסוק בעניין (וראו סעיף 24(א)(3) לחוק בית הדין לעבודה, תשכ"ט-1969). עוד יצוין, כי המשיבה 4 טענה למעמד של ידועה בציבור של המנוח, ואף היא הגישה תביעה לבית הדין לעבודה בדרישה לקבלת הכספים. תביעה זו מתנהלת בנפרד (על פי הנטען בעתירה, מדובר ב-ע"ב 6597/03). לעת הזו אין בפנינו פרטים נוספים עליה מלבד עדכון מטעם המשיבה 4 מיום 21.10.2007 לפיו המוסד לביטוח לאומי הכיר בה כידועה בציבור של המנוח בתקופה של שנתיים וחצי שקדמו לפטירתו.

בית הדין האזורי קבע בהחלטת ביניים (מיום 16.12.2004) כי הצדדים יגישו סיכומים בשאלה משפטית מקדמית והיא, האם הוראת סעיף 7 לצוואת המנוח מחייבת את קרן הפנסיה וקופת התגמולים לפעול על פיה, בשים לב לכך שאין מחלוקת כי במועד הפטירה העותרת לא ענתה להגדרת "אלמנה" כפי שמופיע בתקנונים.

העותרת טענה, כי יש להעדיף את ההוראה בצוואה על פני ההוראות בתקנונים. זאת, בשל הערך בדבר כיבוד רצון המת וכן בהתאם לסעיף 36(ב) לחוק החוזים (חלק כללי), תשל"ג-1973 (להלן – חוק החוזים).

קרן הפנסיה וקופת התגמולים טענו מצידן, כי יש לדחות את התביעה על הסף. זאת, מן הטעם שבמועד הקובע לצורך קביעת הזכאות לפנסיה שאירים, שהוא לשיטתן מועד פטירתו של המנוח, לא היתה העותרת בגדר שאיר זכאי על פי ההגדרות בתקנונים. לשיטתן, התקנונים גוברים על הצוואה, במיוחד מקום בו קרן הפנסיה לא ידעה על הסכם או מסמך כלשהו הקובע חלוקה אחרת של כספי הפנסיה (יצוין כי לא נערך בירור עובדתי בשאלה זו בבית הדין לעבודה). הן הדגישו, כי מתן פירוש מרחיב להגדרת "שאיר" בתקנונים, כפי שטענה העותרת באופן שיכלול גם את גרושתו של החבר בקרן הפנסיה, תוביל לפגיעה בכלל העמיתים החברים בקרנות מאחר והוא משנה את הבסיס האקטוארי עליהן הן נשענות.

4. בית הדין האזורי קיבל את עמדת קרן הפנסיה וקופת התגמולים ודחה על הסף את תביעת העותרת לקבלת גמלת שאירים. בית הדין קבע, כי העותרת אינה עומדת

בתנאים על-פיהם מתגבשת הזכות לקבלת גמלת שאירים, שכן היא אינה עונה על הגדרת "אלמנה" הקבועה בתקנונים. בית הדין קבע עוד, כי "העקרון הבסיסי" הוא שאין להתיר לחבר בקרן הפנסיה לקבוע בתור מוטב אדם שאינו נמנה כלל ברשימת השאירים הזכאים לפנסיית שאירים כהגדרתם בתקנון. נקבע, כי חריגה מעקרון בסיסי זה "תביא להפרת האיזון האקטוארי של קרן הפנסיה ואף תפגע בעקרון השוויון אותו היא מחייבת לכבד... וזאת אף אם במקרה פרטי זה או אחר אין בה להביא להגדלת החבות האקטוארית". בית הדין הוסיף, כי אין במטרה הסוציאלית עליה הצביעה העותרת בתביעתה – הדאגה לאישה עמה חי המנוח ואשר היתה לצידו במהלך רוב השנים בהן נצברו זכויות הפנסיה – כדי להטות את הכף לטובת העותרת. זאת, כדברי בית הדין "מהטעם שמקפלת בה הנחה מובלעת, המבקשת לקרוא אל תוך המונח 'זכויות פנסיוניות' את מה שאין בו מלכתחילה... זכויות אלה אינן אלא זכויות חוזיות לקבלת קצבה בקרן האירוע המזכה וזאת עפ"י התנאים הקבועים בתקנון של קרן הפנסיה הרלוונטית. זאת ולא יותר". בית הדין סיכם בקביעה כי "טענותיה של התובעת אינן עולות עם הדין וההלכה הפסוקה ואין צורך בשמיעת ראיות... תביעתה של התובעת לתשלום פנסיה... נדחית". לא ניתן צו להוצאות.

5. העותרת ערערה על פסק הדין האזורי לבית הדין הארצי לעבודה, אשר דחה את הערעור. בית הדין הארצי קבע כי יש לאשר את פסק הדין האזורי מטעמיו (על פי תקנה 108(ב) לתקנות בית הדין לעבודה (סדרי דין), התשנ"ב-1991). בית הדין הארצי הדגיש, כי משלא ענתה העותרת להגדרת המונח "שאיר" בתקנונים, אין היא זכאית לפנסיית שאירים. אשר לטענת העותרת, ששמה נזכר במפורש כזכאית על-פי הצוואה, חזר בית הדין הארצי וקבע כי כל עוד העותרת אינה נמנית על המוטבים הזכאים לפנסיית שאירים על-פי ההגדרות הקבועות בהוראות התקנונים, אין בכוחה של הצוואה לגבור על הוראות התקנון. בית הדין הארצי הטיל על העותרת לשלם לאוניברסיטת תל אביב, לקרן הפנסיה ולמשיבה 4 לפנינו שכ"ט עו"ד בסך 1,000 ש"ח.

העתירה וטענות הצדדים

6. העתירה שלפנינו היא לביטול פסק הדין של בית הדין הארצי, שאישר את דחיית התביעה על הסף. העותרת חוזרת למעשה על הטענות שטענה בבית הדין האזורי והארצי. טענתה העיקרית היא כי סעיף 7 לצוואה הוא הוראה מפורשת הגוברת על תקנון קרן הפנסיה. לגישת העותרת היה על בית הדין הארצי לקבוע כי אדם רשאי להורות בצוואתו כי תגמולי הפנסיה ישולמו במותו לאדם מסוים (לרבות בן הזוג הגרוש) וכי הוראה כזו מחייבת וגוברת בכל מקרה על הוראות התקנונים, אף אם

התקנון לא מכיר באדם המסוים (לרבות בן הזוג הגרוש) כזכאי לתגמולי פנסיה. לעניין זה נסמכת העותרת על סעיף 36(ב) לחוק החוזים. בנוסף הדגישה העותרת את ההיבט האישי-סוציאלי של עתירתה, בטענה כי נוכח הסכם הממון בינה לבין המנוח היא "נאלצה להתגרש חסרת כל, ומלוא זכויות הפנסיה שצבר פרופ' שאוה בתקופת 30 שנות החיים המשותפים, נותרו בידי פרופ' שאוה", בעוד לעותרת אין כלל זכויות פנסיה משל עצמה. העותרת ציינה כי יש לתת משקל לכך שהמנוח לא שינה את הצוואה בעקבות הגירושין.

7. המשיבים ביקשו לדחות את העתירה תוך שהם סומכים ידיהם על פסק דינו של בית הדין הארצי לעבודה.

לטענת קופת התגמולים (מטעם אוניברסיטת תל-אביב), הזכאות לקבלת פנסיית שאירים מוגדרת בקופת התגמולים למוטבים האפשריים הרשומים בלבד, מתוך דאגה לבטחון הסוציאלי של מי שהיו תלויים במנוח ערב פטירתו. לפיכך יוחדה הוראה מפורשת בסעיף 66 לתקנון קופת התגמולים לפיה ניתן לתבוע זכאות בקשר לקופה בהתאם להוראות התקנון בלבד. לגישת קופת התגמולים, סעיף 36(ב) לחוק החוזים מתיר לחבר בקרן פנסיה לבטל את זכותו של מוטב או להעמיד במקומו מוטב אחר אך ורק מקום שלא קיימת התניה נוגדת בתקנון הקרן. עוד נטען כי הזכאות לקצבת שאירים היא זכות אובליגטורית ולא קניינית, שכן מקורה בהסכם לטובת צד ג' שנערך בין קרן הפנסיה מחד והחבר בה מאידך, ולפיכך הזכאות מתגבשת לכדי זכות אובליגטורית הכפופה לתנאי הסכם קרן הפנסיה.

לטענת קרן הפנסיה, מי שאינו מנוי במפורש ברשימת השאירים הקבועה בתקנון קרן הפנסיה אינו זכאי לפנסיית שאירים, וזכותו לפנסיית שאירים לא יכולה לבוא ממקור חיצוני לתקנון. בהקשר זה נטען כי "כאשר מתקני התקנון ביקשו להעניק לחברים זכות לשנות את הזכאים לקבלת מענקים או תשלומים מ[קרן הפנסיה] הם קבעו זאת במפורש בתקנון" ולגבי פנסיית שאירים אין קביעה מפורשת שכזו. עוד נטען, כי אין להרחיב את המונח "אלמנה" הקבוע בתקנון הקרן בדרך של פרשנות.

לטענת המשיבה 4, העותרת ויתרה על חלקה בכל זכויות הפנסיה של המנוח במסגרת הסכם הגירושין שאושר על ידי בית הדין הרבני ביום 12.6.2002 ובתמורה לויתור זה קיבלה כספים לצורך רכישת דירה שתשמש אותה. המשיבה 4 טענה, מבלי לצרף אסמכתא, כי "קודם להסכם הגירושין ניתן פסק דין של בית הדין הרבני בתל אביב ששלל מהעותרת את חלקה בזכויות הפנסיה עקב קיומם של שני הסכמי הממון

שנחתמו בין השניים עובר לנישואיהם הראשונים והשניים והעותרת נמנעה מלהגיש ערעור על פסק הדין". המשיבה 4 סבורה כי העתירה מהווה נסיון ל"מקצה שיפורים" לתנאי הסכם הגירושין ומשטר ההפרדה הרכושית שהוסכמו בין העותרת לבין המנוח וכי אין לכך הצדקה במסגרת הליך בבית המשפט הגבוה לצדק.

8. בעקבות החלטה לפיה על העותרת להגיב על טענות המשיבה 4 צירפה העותרת את הסכם הגירושין, שכותרתו "הסכם יחסי מומן וגירושין" מיום 11.6.2002 (להלן – ההסכם). ההסכם כולל כמה סעיפים רלוונטיים לענייננו. סעיף 3 להסכם עניינו "רכישת דירת מגורים". במסגרתו התחייב המנוח להשתתף ברכישת דירת מגורים לעותרת, עד לסכום של \$70,000, כאשר החלק היחסי ברכישת הדירה אשר מומן מכספו יירשם על שם בנם המשותף של בני הזוג – דוד שאוה. העותרת עדכנה בהודעה כי בעקבות ההסכם נרכשה הדירה בה היא מתגוררת, בת 34 מ"ר ברמת גן, תמורת \$99,000. הדירה נרשמה 71% על שם הבן ו-29% על שם העותרת, שהשלימה את הסכום הנדרש לרכישה בעזרה שקיבלה ממשפחתה. סעיף 4 להסכם עניינו "דירת המגורים ברחוב הרא"ה 21 ברמת גן". הסעיף קובע כי דירת המגורים המשותפת לבני הזוג היא בבעלות המנוח ועל האישה להתפנות ממנה. סעיף 7 להסכם עניינו "שאר הרכוש". הסעיף קובע כי הצדדים מוותרים הדדית על כל תביעותיהם הרכושיות והכספיות, לרבות ויתור על התביעות הפנסיוניות:

7.1" בכפוף לאמור בהסכם זה מוסכם כי כל רכוש מכל מין וסוג שהוא, נייד ודלא נייד, כספים, נכסים, טובות הנאה, זכויות סוציאליות, פנסיוניות, מוניטין, תעודה מקצועית, כושר השתכרות, בין זכות מוחשית ובין זכות בלתי מוחשית, בין שהזכות רשומה ובין המוחזקת במישרין או בעקיפין ע"י מי מהצדדים, שיש לכ"א מהצדדים בעת חתימת הסכם זה ו/או שתיצבר לאחר חתימת הסכם זה, בכל מקום, תהא שייכת באופן בלעדי לצד שעל שמו הרכוש רשום ו/או בעבורו הוא מוחזק". (ההדגשה הוספה – מ"נ)

סעיף 8 להסכם עניינו "העדר תביעות". הסעיף קובע כי הצדדים מוותרים הדדית על כל תביעותיהם:

8.1" הצדדים מצהירים ומסכימים כי האמור בהסכם זה מביא לידי סיום והסדר של כל תביעותיהם ההדדיות זמ"ז, לרבות בעניין דירת הבעל, פיצויים, כתובה וכל תביעה אחרת וכי ביצעו המלא מביא לכלל סילוק וויתור סופי ומלא של כל תביעותיהם כאמור.

8.2 בכפוף לאמור בהסכם זה ולביצועו המלא ובכפוף לסידור הגט וביצועו, מצהירים הצדדים כי אין ולא תהיה למי מהם בעתיד, כל טענה ו/או תביעה, כספית ו/או קניינית ו/או אחרת, האחד כנגד מישנהו".

לטענת העותרת, בתגובה האמורה, הסכם הגירושין אכן "כולל ויתור, גם על מחצית הזכויות הפנסיוניות שהיו מגיעות לעותרת אלמלא הסכם הממון". העותרת ציינה כי "נאלצה" לחתום על הסכם הגירושין, בעקבות פסיקת בית המשפט לענייני משפחה שהפנה את הצדדים לבית הדין הרבני ונוכח הסכם הממון שקבע משטר של הפרדת רכוש. העותרת לא טענה כי הסכם הגירושין נכרת מתוך עושה או כפיה.

העותרת הדגישה את הטענה לפיה בהליך הנפרד המתנהל בבית הדין לעבודה בעניין המשיבה 4, מסתמכות קופת התגמולים וקרן הפנסיה על הצוואה כבסיס לשלילת זכויות המשיבה 4. בהקשר זה הפנתה לסעיף 6.15 לכתב ההגנה של קרן הפנסיה בו נכתב כי "בצוואתו חילק המנוח את רכושו בין שלושת ילדיו. את 'זכויות פנסיה חודשית ממקום עבודתי באוניברסיטה בהתאם לתקנות המקובלות באוניברסיטה...' ציווה המנוח לאשתו, (דאז), אביבה שוע ולשלושת ילדיו. מאז ועד מותו לא שינה המנוח את צוואתו, גם לא לאחר גירושיו בשנת 2002". לאור ציטוט זה סבורה העותרת כי קופת התגמולים וקרן הפנסיה פועלות בשני ההליכים בחוסר תום לב, מעלות טענות סותרות וכוונתן למעשה כי הן העותרת והן המשיבה 4 לא יזכו לכספים כלל.

במענה לטענה זו, שהועלתה כבר בהודעת העותרת מיום 25.7.2007, הבהירה קרן הפנסיה כי "גם הטענה בדבר כוונתה של [קרן הפנסיה] להתעשר שלא כדין אין לה על מה לסמוך. סעיף 103(ג) [לתקנון קרן הפנסיה] קובע, כי במקרה של פטירת חבר אשר לא הותיר אחריו זכאים לפנסיית שאירים, יהיו זכאים בניו ו/או נכדיו להחזר כספים בהתאם לקבוע בתקנון" (ראו סעיף 10.7 לתגובת קרן הפנסיה מיום 15.10.2007).

9. המשיבה 4 הגישה (ביום 7.1.2008) בקשה לחייב את העותרת לצרף מסמכים נוספים לעתירה "על מנת לשפוך אור על מערכת היחסים" בין המנוח לעותרת. באותה הזדמנות ביקשה את התערבות בית המשפט בצוואה וביטול סעיף 7 בה. המשיבות 2-3 השאירו את הבקשה לצירוף המסמכים לשיקול דעת בית המשפט, והתנגדו לבקשה לביטול הסעיף בצוואה. העותרת התנגדה לבקשה על שני מרכיביה. הבקשה נדחתה. לגבי צירוף המסמכים, העותרת השלימה מסמכים נדרשים בהודעתה מיום 8.11.2007 ואיני סבורה כי נדרשים מסמכים נוספים. לגבי הבקשה לביטול סעיף 7 לצוואה, זו

מועלית לראשונה בהליך שבפנינו ואין מקומה במסגרתו. אף אם המשיבה 4 עוטפת טענה זו בכסות משפטית, הרי שתכליתה למעשה בירור הרקע העובדתי להליכי הגירושין ופירוט מערכת היחסים בין המנוח לעותרת. מקומו של בירור עובדתי זה, כמו גם בקשה לביטול סעיף בצוואה, אם בכלל, בערכאה המתאימה לכך. אף שהמשיבה 4 היתה צד להליך בבית הדין לעבודה (לצד תביעתה הנפרדת) הרי שלא התקיים דיון עובדתי בשאלת מערכות היחסים. תביעת העותרת נדחתה כאמור על הסף ללא שמיעת ראיות וקביעת עובדות. מכאן שאין כל מקום לפתיחת הליך בירור עובדתי בסוגיה בשלב זה ובבית משפט זה. כפי שנראה – אין גם צורך בבירור כזה.

דיון

10. העותרת מבקשת לעורר בעתירה את סוגיית הזכות המוקנית לבן זוג גרוש ב"זכויות הפנסיה" של בן זוגו במותו. הסוגיה מתעוררת בענייננו בהקשר מצומצם של פנסיית שאירים. תקנוני קרן הפנסיה וקופת התגמולים - החייבות בתשלום פנסיית השאירים - מגדירים רשימה סגורה של מוטבים הזכאים לפנסיית השאירים במות בן הזוג, ובין מוטבים אלה, לא מופיע בן הזוג הגרוש. היש לבן הזוג הגרוש זכות לקבל פנסיית שאירים חרף הוראות התקנון?

11. בענייננו טוענת העותרת, שהיא בת הזוג הגרושה, כי צוואת המנוח מורה במפורש על מתן פנסיית השאירים לה והיא גוברת לטענתה על התקנונים. לפיכך היא מבקשת לחייב את קרן הפנסיה ואת קופת התגמולים להעביר את פנסיית השאירים למוטב שאינו מופיע ברשימת המוטבים הזכאים בתקנון הפנסיה, קרי, אליה. זאת, מכוח סעיף 36(ב) לחוק החוזים המאפשר לחבר קרן הפנסיה לשנות את המוטבים בקרן הפנסיה (להלן: המסלול החוזי).

12. העותרת העלתה טענה חלופית, שבאה להתגבר על הקשיים במסלול החוזי (עליהם אעמוד להלן), ולפיה לאור הלכת השיתוף וחוק יחסי ממון בין בני זוג, תשל"ג-1973 (להלן: חוק יחסי ממון). קמה לה זכות קניינית למחצית מזכויות הפנסיה ה"משוריינות" לה באופן שלא ניתן להעבירן לכל מוטב אחר (להלן: המסלול הקנייני).

13. לדעתי, וכך אציע לחברי לקבוע, אין העותרת זכאית לסעד המבוקש על ידה.

נקודת המוצא: העותרת אינה זכאית לפנסיית שאירים על-פי התקנונים הקיימים

14. נקודת המוצא לדיון לפנינו היא שהעותרת, בת-הזוג הגרושה, אינה מוטב הזכאי לפנסיית שאירים על פי רשימת המוטבים בתקנונים הקיימים, כיוון שאינה עונה על הגדרת המונח "אלמנה". כך פסקו בתי הדין לעבודה, והדין עמם. סעיף 44 לתקנון קופת התגמולים של אוניברסיטת תל-אביב קובע את התנאים בהם מתגבשת הזכות לקבלת פנסיית שאירים כך:

"44. (א) במותו של עובד פנסיונר, תשלם האוניברסיטה תשלומים פנסיוניים חודשיים, באחוזים מן הפנסיה שהיתה מגיעה לנפטר, בשעורים הבאים, ובלבד שסך כל התשלומים הפנסיוניים דלהלן לא יעלה על 100% מהפנסיה שהיתה מגיעה לנפטר:
א. לאלמנה, כל עוד לא נישאה – 60%..."

פרק א לתקנון קופת התגמולים מגדיר את המונח "אלמן" כדלהלן:

"מי שהיה/הייתה בעלה/אשתו של העובד/ת בשעת המוות או מי שהיה/היתה ידוע/ה בציבור כבעלה/כאשתו וגר עימו/עימה אותה שעה" (ההדגשה הוספה – מ"נ).

באופן דומה מגדיר גם סעיף 41 לתקנון קרן הפנסיה את התנאים בהם מתגבשת הזכות לקבלת פנסיית שאירים כך:

"הפנסיה לשאירים תחושב באחוזים מתוך המשכורת החודשית הכוללת של החבר שנפטר בהתאם לשיעורים והתנאים הבאים:
(א) לאלמנת חבר – פנסיה בשיעור 40% - במשך כל ימי חייה, כפוף לסעיף 54 שבפרק שביעי.
..."

תקנון קרן הפנסיה מגדיר את המונח "אלמנה" כדלהלן:

"מי שהיתה אשתו של חבר בעת מותו, גרה עמו וקיימה עמו משק בית משותף עד לפטירתו, וכן מי שהיתה אשתו של חבר בעת מותו, חיה בנפרד אולם בעלה נשא במזונותיה לפי פסק דין של בית משפט מוסמך".

המסלול החוזי: סעיף 36(ב) לחוק החוזים ויישומו ביחס לתקנון קרן פנסיה

15. מסעיף 36(ב) לחוק החוזים עולה כי בצוואה שהודעה עליה ניתנה לקרן הפנסיה, ניתן לבטל את זכותו של מוטב מסוים על פי תקנון קרן הפנסיה ולהעמיד במקומו מוטב אחר:

“(ב) בחיוב שיש לקיימו עקב מותו של אדם - על פי חוזה ביטוח, על פי חברות בקופת קצבה או בקופת תגמולים או על פי עילה דומה - רשאי הנושה, בהודעה לחייב או בצוואה שהודעה עליה ניתנה לחייב, לבטל את זכותו של המוטב או להעמיד במקומו מוטב אחר, אף אחרי שנודע למוטב על זכותו”.

סעיף 36(ב) לחוק החוזים משקף את העדפת האינטרס של העמית-המצווה על פני אינטרס ההסתמכות של המוטב המקורי המופיע ברשימת המוטבים (גבריאלה שלו דיני חוזים – החלק הכללי לקראת קודיפיקציה של המשפט האזרחי 601 (2005) (להלן: שלו); ראו גם ע”מ (מחוזי-ירושלים) 1030/06 פלונית נ’ בנק הפועלים בע”מ, 22-30 ו-37 לפסק הדין (לא פורסם, 21.9.2006)). הוראה זו עולה בקנה אחד עם עקרון כיבוד רצון המת, שהוא חלק מהאוטונומיה של הרצון הפרטי ומזכות הקניין של המצווה (ראו ע”א 490/99 אטינגר נ’ אבן טוב, פ”ד נז(5) 145, פסקה 13 לפסק דינו של הנשיא ברק (2003); רע”א 3130/05 רבינוביץ נ’ האפוטרופוס הכללי, פסקה 10 לפסק דינו של הנשיא ברק (טרם פורסם, 14.9.2006)). רצון המת מוגשם באמצעות כיבוד ההודעה או הצוואה כאמור בסעיף 36(ב) לחוק החוזים. זכותו המותנית של המוטב האחר עליו הורה המצווה בהודעה או בצוואה משתכללת ברגע מותו של המצווה (שלו, 599).

16. סעיף 36(ב) מסדיר את היחסים החוזיים בין כל הצדדים המעורבים בעניין: העמית-המצווה, המוטב הזכאי על-פי התקנון (להלן - המוטב המקורי), המוטב האחר על-פי ההודעה או הצוואה (להלן - המוטב האחר), קרן הפנסיה ועמיתה. בענייננו ההתנגשות היא בין תקנון קרן הפנסיה לבין הודעה מכוח צוואה. התנגשות דומה עלולה להתעורר בין תקנון קרן הפנסיה לבין הודעה מכוח הסכם גירושין (להתנגשות מסוג זה ראו בע”מ 4870/06 פלונית נ’ עזבון המנוח פלוני (לא פורסם, 24.3.2008) (להלן: בע”מ 4870/06)).

17. סעיף 36(ב) לחוק החוזים אכן מתיר “לבעל החוזה, שהוא הנושה ביחסיו עם קופת הקצבה, לבטל את זכותו של מוטב מקורי ולהעמיד במקומו מוטב אחר” (ע”א 233/98 כץ נ’ קרן מקפת מרכז לפנסיה ותגמולים, פ”ד נד(5) 493, פסקה 7 לפסק דינו של

השופט י' אנגלרד (2000) (להלן – פרשת כץ); בקשה לדיון נוסף על פסק הדין נדחתה (דנ"א 8955/00 קרן מקפת מרכז לפנסיה ותגמולים נ' כץ (מיום 14.8.2001)).

עם זאת, בכדי שהשינוי יחייב נדרשים להתקיים התנאים הבאים: הודעה במועד לקרן הפנסיה על הצוואה (ע"א 3807/90 פישר נ' תמר קופת תגמולים, פ"ד מז(5) 104, 109-111 (1993); שלז, 602-604); היעדר קיומה של "התנייה נוגדת" בתקנון קרן הפנסיה השוללת את תחולתו של סעיף 36(ב) לחוק החוזים (פרשת כץ, פסקאות 11 ו-17); נדרש כי המוטב האחר, אליו מבקש העמית להסב את פנסיית השאירים, נמנה על השאירים כהגדרתם בתקנון הקרן (פרשת כץ, פסקה 15); וכי ההעברה למוטב האחר לא תפגע בעקרון תום הלב, העשוי להגן על המוטב המקורי מפני שינוי (פרשת כץ, פסקה 18); עוד על פרשת כץ והתנאים הנזכרים ראו: נילי כהן "חוזה לטובת אדם שלישי" חוזים כרך ג 170-172 (דניאל פרידמן ונילי כהן עורכים, 2003) (להלן - כהן)). בית המשפט הדגיש כי "כל ההגבלות האלה תלויות הן בנסיבות המיוחדות של כל מקרה ומקרה" (פרשת כץ, פסקה 18).

18. הצדדים אינם חולקים על עצם תחולתו של סעיף 36(ב) לחוק החוזים בענייננו אלא על יישומו בנסיבות העניין (ראו והשוו: חנה הרדוף "שתי אלמנות וקצבה אחת: מינוי מוטב/ת בקרן פנסיה" המשפט ח 493, 497 (2003) (להלן: הרדוף)). הטענה בעתירה היא כי הצוואה ביטלה למעשה את זכותו של המוטב המקורי בתקנון ("אלמנה") ובמקומו הועמד מוטב אחר ("אביבה שוע"), שהיתה נשואה למנוח בעת עריכת הצוואה ואלמלא התגרשו היתה, אכן, אלמנתו, אלא שהיא הפכה לגרושתו. אולם כפי שנפסק בפרשת כץ, שנזכרה בפסק הדין של בית הדין האזורי כמו גם בפסק דינו של בית הדין הארצי, ביטול זכותו של מוטב אחד והעמדה במקומו של מוטב אחר הוא אפשרי, בהעדר התנייה נוגדת, ובלבד שהמוטב האחר נמנה ברשימת המוטבים כהגדרתם בתקנון קרן הפנסיה. כך קבע השופט י' אנגלרד:

"הוראה זו, העוסקת בזכות פנסיה, מתירה לבעל החוזה, שהוא הנושה ביחסיו עם קופת הקצבה, לבטל את זכותו של מוטב מקורי ולהעמיד במקומו מוטב אחר... האם הודעת המנוח בדבר שינוי המוטב גוברת על הוראות התקנות...?"

אחת המטרות החשובות של קרן פנסיה היא המטרה הסוציאלית של רווחת העובד ושאיריו. כמו כן, אין גם להטיל ספק בכך שהזכאות היא פונקציה של חישובים אקטואריים וכי אין להרשות לחבר בקרן להגדיל באופן חד-צדדי את חבותה של הקרן תוך כדי סטייה מקביעת הזכאים המצויה בתקנות. לכן, אין להתיר לחבר בקרן פנסיה לקבוע בתור מוטב, הזכאי לפנסיה לכל ימי חייו,

אדם שאינו נמנה על השאירים כהגדרתם בתקנות" (פרשת כץ, פסקאות 7-8 ו-15) (ההדגשה הוספה – מ"נ).

פרשת כץ עסקה בשינוי מוטבים "פנימי", דהיינו שינוי בין זכאים על פי תקנון קרן הפנסיה, המופיעים ברשימת המוטבים של קרן הפנסיה (אישה וידועה בציבור). עם זאת התייחס השופט אנגלרד גם לשינוי מוטבים "חיצוני", דהיינו שינוי בדרך של הכנסת אדם שאינו מופיע ברשימת המוטבים של קרן הפנסיה. דבריו של השופט אנגלרד בפרשת כץ אותם הבאתי לעיל שוללים שינוי מוטבים "חיצוני": הם שוללים מצב בו אדם שאינו נמנה על השאירים כהגדרתם בתקנון הקרן יהא מוטב זכאי על פי תקנון קרן הפנסיה. הטעם לכך כמבואר בקטע המצוטט לעיל הוא כפול: ראשית, קיים חשש שההעברה למוטב האחר תגדיל חבות קרן הפנסיה באופן הפוגע ביסוד האקטוארי שלה. שיקול זה מכוון בעיקרו להגנה על כלל העמיתים בקרן הפנסיה מפני הגדלת חבות הקרן באופן הפוגע באיזון האקטוארי שלה (פרשת כץ, פסקה 15); שנית, קיים חשש שההעברה תפגע בתכלית הסוציאלית של רווחת העובד ושאיריו (פרשת כץ, פסקה 15), לאור תכלית קרן הפנסיה, וזאת בשונה מן הביטוח המסחרי (פרשת כץ, פסקה 14; וראו גם כהן, 172; עוד על ההבחנה בין קרן הפנסיה להסדרים ביטוחיים אחרים ונפקותה ראו: מנחם גולדברג "ביטוח עובדים בקרנות פנסיה – היבטים משפטיים" שנתון משפט העבודה ג 93, 102-104 (1992); הרדוף, 498). עשויים להיות שיקולים נוספים בסוגיה זו (ראו פרשת פישר, 109; שלו, 600; שחר ליפשיץ הידועים בציבור בראי התיאוריה האזרחית של דיני המשפחה 276-279, 299 (2005) (להלן: ליפשיץ)).

19. בענייננו מדובר בשינוי מוטבים "חיצוני" כיוון שהעותרת היא "אדם שאינו נמנה על השאירים כהגדרתם בתקנות". השאירים הזכאים על פי התקנונים כוללים בענייננו את האלמנה, היתומים והורים תלויים, והם אינם כוללים את מי שהיתה הגרושה של המנוח בעת הפטירה. כפי שנקבע בפרשת כץ וכמצוטט לעיל שינוי מוטבים חיצוני הוא אסור. ויוזכר כי המנוח עצמו, אשר לא ביטל את הצוואה לאחר הגירושין, כתב בסעיף 7 לצוואה שהזכאות לתגמולי הפנסיה היא "בהתאם לתקנות המקובלות באוניברסיטה".

20. ודוק: הוראת סעיף 36(ב) לחוק החוזים היא דין מרשה (דיספוזיטיבי) החל בהיעדר הוראה נוגדת, ומכאן שיש נפקות לשאלה, האם יש בתקנון הקרן "התנייה נוגדת" השוללת את סמכותו של חבר הקרן לשנות את המוטב הקבוע בתקנון (פרשת כץ, 501; ראו גם כהן, 172, 273). בענייננו, כיוון שהתקיים דיון מקדמי בלבד בבית הדין האזורי, לא נדונה לגופה השאלה האם היתה בתקנונים התנייה נוגדת. בבית הדין

לעבודה לא נשמעו ראיות בעניין זה (ראו פסקה 24 לפסק הדין האזורי) ולפיכך איני קובעת מסמרות בטענת המשיבים שנטענה בתגובה לעתירה, אשר הפנו לסעיף 66 לתקנון קופת התגמולים ולסעיף 115 לתקנון קרן הפנסיה כסעיפים המהווים לטענתם התנייה נוגדת (ראו והשוו פרשת כץ, פסקה 12). אף בהנחה שהעותרת צודקת והתקנונים לא כללו התנייה נוגדת, הרי שעדיין חייב השינוי לעמוד במגבלה שנקבעה בפרשת כץ האוסרת כאמור לעיל על שינוי מוטבים חיצוני. אעיר כי הנחה נוספת ממנה יוצאת אני לצורך הדיון היא כי ניתנה לקרנות הודעה על הצוואה.

21. הנה כי כן נוכח פסק הדין בפרשת כץ, אין לומר כי בית הדין לעבודה טעה טעות משפטית מהותית בפסיקתו.

22. עם זאת, הקביעה שעמדה בבסיס פסקי הדין של בתי הדין לעבודה לפיה לא ניתן לקבוע מוטב שאיננו בגדר "שאיר" כמוגדר בתקנון איננה סוף פסוק. העותרת העלתה טענה חלופית אליה אפנה עתה. אני סבורה שהטענה נדרשת להשלמת התמונה במלואה ועל כן, אדון בה למרות שלא נדונה בבתי הדין לעבודה.

המסלול הקנייני: זכות קניינית של בן הזוג הגרוש לקבלת פנסיית שאירים?

23. הטענה החלופית היא כי מלכתחילה (ובמנותק מן המסלול החוזי) מחצית הזכויות הפנסיוניות של המנוח "משוריינות" לעותרת בקרן הפנסיה ובקופת התגמולים והן בבעלותה, וזאת מכוח הלכת השיתוף ותחולתה על זכויות פנסיוניות. לטענת העותרת אף שהלכת השיתוף לא חלה עליה (כיוון שעל בני הזוג חל כפי שהוסבר, מאז נישואיהם השניים, משטר של הפרדת רכוש), הרי שפסיקתו העקבית של בית משפט זה ביחס לחלוקה שוויונית של זכויות פנסיוניות, ותחושת הצדק, מחייבות הקניית מחצית מן הזכויות הפנסיוניות ובכלל זה פנסיית השאירים - לזכותה. אם לא כן, כך הטענה, ייגרם עיוות דין: שלילת פנסיית השאירים ממנה אינה מתחשבת בתקופת הזמן הארוכה במהלכה היתה אשתו הנאמנה של המנוח וניהלה עמו משק בית משותף, ובהן נתנה את חלקה לקידומו המקצועי של המנוח ולגידול המשפחה.

24. המשיבים השיבו לטענה זו כך: פנסיית השאירים בקרן פנסיה "תקציבית" היא רק ביטוח מפני פטירה ללא מרכיב של חסכון מצטבר ולפיכך, לצורך קביעת עצם הזכאות לפנסיית השאירים, אין משמעות למשך החיים המשותפים אלא לשאלה אם היתה העותרת אשתו של המנוח במועד הפטירה.

25. לטעמי טענות העותרת בעניין זכויותיה הקנייניות מועלות בהליך הלא נכון ונגד בעל דין הלא נכון. יתרה מזו: הטענה אינה עולה בקנה אחד עם ההפרדה הרכושית שהתקיימה בין המנוח לבין העותרת בתקופת נישואיהם השניים. על דרך העקרון, הלכת השיתוף (במקום שהיא חלה) קובעת את עקרון החלוקה השוויונית של נכסים בין בני זוג: הצדקות להלכה חלות גם על זכויות פנסיה לרבות פנסיה תקציבית (ראו: רע"א 8791/00 שלם נ' טווינקו בע"מ, פסקה 13 לפסק דינו של הנשיא ברק והאסמכתאות שם (לא פורסם, 13.12.2006) (להלן: פרשת טווינקו); חנוך דגן קניין על פרשת דרכים 473 (2005) (להלן: דגן)).

26. נקודת המוצא, מכוח הלכת השיתוף וחוק יחסי ממון בין בני זוג, היא כי הזכויות הפנסיוניות הן זכויות בנות שיתוף או בנות איזון בין בני זוג, בהיותן חלק מנכסי העתודה הכלכלית של המשפחה אפילו טרם הגיע מועד מימושן. זהו עקרון החלוקה השוויונית (ראו חנוך דגן וקרולין ג' פרנץ "נכסי הנישואים" ספר מנשה שאוה 273-275 (אהרן ברק ודניאל פרידמן עורכים, 2006) (להלן: דגן ופרנץ)).

ביחס להלכת השיתוף נקבע כי "הלכת השיתוף בזכויות הוחלה על כל הנכסים של בני זוג... היא חלה גם ביחס לזכויות סוציאליות כפיצויי פיטורין, זכויות פנסיה, חיסכון בביטוח מנהלים וכיוצא בזה" (פרשת טווינקו, פסקה 13 לפסק דינו של הנשיא; ההלכה הורחבה גם ל"נכסי קריירה", ראו בע"מ 4623/04 פלוני נ' פלונית, (מיום 26.8.2007) (להלן: פסק הדין בעניין נכסי קריירה)). ביחס לחוק יחסי ממון נקבע כי "על דרך הכלל, זכויות פנסיה שצבר בן-זוג בעבודתו במהלך חיי הנישואין הינם נכסים בני-איזון, בין שגמלו ובין שטרם גמלו. זאת, נוכח ראייתן של זכויות אלה חלק מהתמורה הכוללת שקיבל בן-הזוג בגין עבודתו" (בג"ץ 4178/04 פלונית נ' בית הדין הרבני, פסקה 12 לפסק דינה של הנשיאה ביניש (לא פורסם, 13.12.2006)).

27. קביעות אלה חלות ביחס לבני זוג שחלה עליהם הלכת השיתוף או הסדר איזון המשאבים לפי חוק יחסי ממון, כל עוד לא קבעו הצדדים אחרת (ראו, לעניין הלכת השיתוף, בג"ץ 1000/92 בבלי נ' בית הדין הרבני הגדול, פ"ד מח(2) 221, 252-253 (1994); פסק הדין בעניין נכסי קריירה, פסקה 20; ולעניין חוק יחסי ממון, סעיף 3 לחוק). לפיכך יש לבחון, בראש ובראשונה, את המערכת ההסכמית בין הצדדים בכדי לראות אם יש בה הסדרה של חלוקת הזכויות הכלכליות בין בני הזוג בעת גירושין, לרבות הזכויות הפנסיוניות, באופן המתנה על כלל החלוקה השוויונית.

28. יצוין כי העותרת הסתמכה בעתירתה, בטענתה לזכות קניינית "משורינת", כאסמכתא מרכזית על שני פסקי הדין של בית המשפט המחוזי בתל אביב-יפו ב-ע"מ 1128/02 וב-ע"מ 1035/01 (שני פסקי הדין מיום 11.11.2003). באותה פרשה חייבו בתי המשפט המחוזיים את צה"ל (המעביד החב בתשלום הפנסיה) להעביר את תגמולי הפנסיה ישירות לאישה לאחר הגירושין וזאת מכוח הלכת השיתוף. ואולם, לאחר הגשת העתירה ניתנה רשות ערעור על שני פסקי הדין המחוזיים שנזכרו והערעור התקבל.

בפסק הדין בבית משפט זה נותרה בצריך עיון השאלה האם הזכות לגמלה מכוח הלכת השיתוף היא זכות קניינית או זכות אובליגטורית (ראו בע"מ 10916/03 צה"ל- מדינת ישראל נ' פלונית, פסקאות 18-26 ו-31-28 לפסק דינו של השופט עדיאל (לא פורסם, 14.6.2007) (להלן: פרשת פלונית); בקשה לדיון נוסף נדחתה: דנ"א 6618/07 פלונית נ' צה"ל- מדינת ישראל (לא פורסם, 5.5.2008) (להלן: ההחלטה בבקשה לדיון נוסף); ראו גם בע"מ 4870/06, פסקה י"א(7) לפסק דינו של השופט רובינשטיין; להלכת השיתוף כיוצרת שיתוף קנייני דחוי, תוך הבחנה בין נכסים מסוימים, ראו פרשת טווינקו, פסקאות 22 ו-31 לפסק הדין). גם בענייננו, אין צורך בהכרעה בטענה הקניינית וזאת נוכח המערכת ההסכמית בין הצדדים.

29. בחינת הסכם הממון והסכם הגירושין בענייננו מלמדת כי הם מסדירים במפורש את נושא הזכויות הפנסיוניות באופן שכלל לא נוצרת התנגשות של זכויות העותרת, יהא טיבן אשר יהא, מול התקנונים. הסכם הממון עליו הסכימו בני הזוג ערב הנישואין השניים (משנת 1978) קבע משטר של הפרדת רכוש השולל במפורש יצירת זכות קניינית משותפת בנכסים המשותפים. סעיף 2(א) להסכם הממון בין בני הזוג מיום 31.5.1978 קובע: "כל הנכסים שיירכשו על ידי [המנוח-מ"נ] (או שיירשמו על שמו) במהלך הנישואין יהיו שייכים לו (לאיש) בלבד; וזאת – הן במהלך חיי הנישואין והן עם פקיעתם (ולאחר פטירתו יהיו שייכים ליורשיו בלבד)". סעיף 2(ד) להסכם הממון קובע "כדי להסיר כל ספק הביטוי 'נכסים' בסעיף זה משמעו כל הנכסים מכל מין וסוג שהוא לרבות כספים, מקרקעין, מטלטלין וזכויות מכל מין וסוג שהוא".

30. אכן, הצדדים בחרו במשטר של הפרדת רכוש. גם אם אניח לטובת העותרת כי הצוואה משנת 1997 יצרה שינוי לטובתה, הרי שהסכם הגירושין עליו הסכימו בני הזוג ערב הגירושין (משנת 2002) כולל כאמור הסדרה של חלוקת הזכויות הכלכליות בין בני הזוג בעת הגירושין, לרבות ובמפורש הזכויות הפנסיוניות, באופן המתנה על כלל החלוקה השוויונית. בהסכם ויתרה העותרת במפורש על זכויותיה הפנסיוניות הנטענות. עיון בהסכם מספק תמונה מלאה יותר של חלוקת הזכויות והחובות בין הצדדים.

בהסכם הגירושין הוסכם על השתתפות כספית של המנוח ברכישת דירת מגורים לעותרת עד לסך של \$70,000 (סעיף 3 להסכם) וישנו ויתור של העותרת על שאר הרכוש לרבות זכויות סוציאליות ופנסיוניות (סעיף 7 להסכם) ועל תביעותיה, לרבות טענות כספיות או קנייניות (סעיף 8 להסכם). בהסכם הגירושין ישנה תמורה אל מול ויתור. העותרת ציינה במפורש, בהודעתה לבית משפט זה מיום 8.11.2007, כי הסכם הגירושין "כולל ויתור, גם על מחצית הזכויות הפנסיוניות שהיו מגיעות לעותרת אלמלא הסכם הממון". העותרת ויתרה אפוא על מלוא "הזכויות הפנסיוניות" המגיעות לה (ככל שבכלל הגיעו לה לאור משטר הפרדת הרכוש). הויתור חל גם על פנסיית השאירים, שהיתה מגיעה לעותרת בהיותה מוטב זכאי על-פי התקנונים בעוד בני הזוג נשואים.

31. בענייננו לא טענה העותרת בהליך בבית הדין לעבודה כי התקיימה עילה חוזית או אחרת לביטול הסכם הממון או הסכם הגירושין. טענתה בדבר טעות או עושה בחתימה על הסכם הגירושין נטענה בדיון לפנינו בלשון רפה בלבד. עניינו, כזכור, בעתירה נגד פסק דין של בית הדין הארצי לעבודה. עניינה של העתירה – מערכת היחסים בין העותרת לבין קרן הפנסיה וקופת התגמולים. כל סוגיית הסדר הגירושין והשאלה אם נפל בו פגם אין מקומה בהליך זה. אפילו אני, כטענת העותרת, כי היו לה זכויות קודמות הרי היא לכאורה ויתרה עליהן, ומכל מקום לא מקרן הפנסיה ומקופת התגמולים זכאית היא להיפרע. על רקע זה ניתן כאמור להשאיר את התיזה "הקניינית" שעוררה העותרת בצריך עיון.

זכויות פנסיה בגירושין – לדבות פנסיית שאירים?

32. העותרת מבקשת לעורר בעיה עקרונית בעניין זכויות הפנסיה של הגרוש או הגרושה. בעיה עקרונית זו אכן קיימת לגבי בני זוג שחלה עליהם הלכת השיתוף או שניהלו משטר של שיתוף בנכסים. בני זוג כאלה, אפילו יבקשו בעת הגירושין ובהסכמה, להעניק זה לזו חלק מהזכויות הפנסיוניות – יתקלו בקושי. הקושי נובע מהתנגשות בין רצונם המשותף לבין תקנוני קרנות הפנסיה, והיא טעונה פיתרון. השאלה תלויה בין השאר במהותה של הזכות לגמלה הקמה מכוח הלכת השיתוף, אם אובליגטורית היא או קניינית. בהקשר הספציפי של פנסיית השאירים, נראה לי כי יש להגיע גם לאיזון הראוי בין התכלית הסוציאלית שבבסיס קצבת פנסיית השאירים, מצד אחד, לבין ההצדקות הניצבות בבסיס כלל החלוקה השוויונית מכוח הלכת השיתוף (בהנחה שהזכות לגמלה הקמה מכוח הלכת השיתוף היא זכות קניינית), מצד שני.

33. מצד אחד, פנסיית השאירים מבוססת על תכלית סוציאלית – דאגה לפרנסת בן הזוג והילדים שפרנסתם על המנוח. פרנסתה של הגרושה אינה מוטלת עוד, לאחר הגירושין, על בעלה לשעבר: "אין בעל חייב לזון את גרושתו, ולכאורה ניתן הקשר ביניהם כליל עם מסירת הגט" (ע"א 138/74 חסקין נ' חסקין, פ"ד ל(2) 365, פסקה 6 לפסק דינו של הנשיא זוסמן (1976)). פרנסתה של האלמנה היא המוטלת על בן הזוג: "המדינה שוקדת על מתן זכויות אלה לאלמנות, לא באשר נישאו לבעליהן כדת וכדין, אלא באשר שכלו את מפרנסיהן, אם בפועל ואם בכוח" (ע"א 384/61 מדינת ישראל נ' פסלר, פ"ד טז 102, 109 (1962) (להלן: פרשת פסלר)). נוכח הלכות אלה נשלל אינטרס ההסתמכות של הגרושה על פנסיית השאירים, אך לא נשלל אינטרס ההסתמכות של האישה האלמנה או הידועה בציבור הזכאיות על-פי רשימת המוטבים בקרן הפנסיה (ראו והשוו: ע"א 7654/06 רזנשטראון נ' קרן הגמלאות של חברי אגד בע"מ, פסקה י"א(12) לפסק דינו של השופט רובינשטיין (לא פורסם, 30.12.2007) (להלן: פרשת רזנשטראון)). זאת ועוד. סעיף 147 לחוק הירושה, התשכ"ה – 1965 קובע:

"סכומים שיש לשלם עקב מותו של אדם על פי חוזה ביטוח, על פי חברות בקופת קצבה או בקופת תגמולים או על פי עילה דומה, אינם בכלל העזבון, זולת אם הותנה שהם מגיעים לעזבון."

משמעות הוראה זו לענייננו היא כי פנסיית השאירים איננה נכס מנכסי העיזבון (ראו פרשת כץ, פסקה 7; שלו, 602-603). פנסיית השאירים איננה זכות מזכויותיו של בן הזוג המנוח, אלא זכות עצמאית של השאירים כפי שהוגדרו בתקנון קרן הפנסיה או בהתאם להודעה כאמור בסעיף 36(ב) לחוק החוזים (ע"א 601/88 רודה נ' שרייבר, פ"ד מז(2) 441, פסקה 12 לפסק דינו של הנשיא שמגר (1993)). הזכות העצמאית של השאירים מתגבשת עם פטירת העמית בקרן הפנסיה (שלו, 599; לעומת זאת זכויות העמיתים בקרן הפנסיה מתגבשות ביום צאתם לגמלאות, ראו בג"ץ 6460/02 אליאב נ' בית הדין הארצי לעבודה, פס' 30 לפסק דינו של המשנה לנשיא מ' חשין (מיום 2.8.2006)).

לפי גישה זו, יש לייחד לכאורה את פנסיית השאירים בהשוואה לשאר "הזכויות הפנסיוניות" המוקנות לבן הזוג המנוח שנוצרו במהלך חיי הנישואין, מן הטעם שאין המדובר בזכות רכושית של הבעל (העשויה להיות מושא לקניין מכוח חזקת השיתוף) אלא בזכות רכושית של שאיריו הקמה רק עם מותו.

34. על רקע זה יש הסבורים כי תקנון הפנסיה גובר ושולל את זכותה של הגרושה לפנסיית שאירים, שמלכתחילה אינה "זכות פנסיונית" של בן הזוג המנוח (ראו ע"מ

(מחוזי-חיפה) 307/06 עזבון המנוח פלוני נ' אלמונית, פסקה 23 לפסק דינו של השופט י' כהן (מיום 1.5.2006); יצוין כי ערעור על פסק הדין התקבל – בע"מ 4870/06).

לפיכך, בענייננו, מלכתחילה פנסיית השאירים איננה לגישה זו חלק מה"נכסים של הבעל" המוסדרים בהסכם הממון. בהסכם הגירושין ויתרה העותרת רק על זכויות שהיו מגיעות לה "אלמלא הסכם הממון", ופנסיית השאירים איננה חלק מהסכם הממון. לגישה זו, פנסיית השאירים איננה כלל "זכות פנסיונית" שהעותרת יכולה היתה לוותר עליה בהסכם הגירושין. עם זאת, הואיל ותקנון הפנסיה הוא המקים את זכותם של השאירים על-פי הגדרתם בתקנון, בכל מקרה אין היא, כגרושה, זכאית לפנסיית שאירים.

35. מצד שני, אחת ההצדקות העיקריות הניצבת בבסיס כלל החלוקה השוויונית מכוח הלכת השיתוף עניינה במתן ביטוי הולם לשיתוף ולהדדיות של בני הזוג בתפקידיהם השונים לרווחת המשפחה (ראו ליפשיץ, 153-157, המדגיש את שיקול התרומה ההדדית; ראו גם דגן ופרנץ, 277-280, המדגישים את עקרון המשפחה כקהילה שוויונית-ליברלית; ההצדקה ויישומה עשויים להשתנות בהקשר של הסדר איזון המשאבים מכוח חוק יחסי ממון, ראו דגן, 494-503, וראו גם סעיף 6(ד)(3) לחוק יחסי ממון). עמדתי על ההצדקות השונות באחרונה בצייני:

"הלכת השיתוף ניזונה מתפיסה חברתית של מוסד הנישואין כקשר חופשי בין שני יחידים, המושתת על שוויון, שיתוף פעולה ותמיכה הדדית והיא נועדה לקדם כמה תכליות חברתיות חשובות: האחת היא הכרה בחיי הנישואין כחיי שיתוף, הן במישור האישי והן במישור הכלכלי...; השנייה היא קידום שוויון בין בני הזוג בכך שהיא מייחסת ערך שווה לתרומה של כל אחד מבני הזוג לרווחת התא המשפחתי; השלישית היא שימור האוטונומיה והזהות העצמאית של כל אחד מבני הזוג במסגרת חיי הנישואין... מרכז כובדה של הלכת השיתוף הוא לעת פירוק הקשר הזוגי. הלכת השיתוף מעניקה ביטחון כלכלי לבני הזוג לאחר פירוק הקשר ומאפשרת לכל אחד מהם לעמוד ברשות עצמו. היא נועדה לפצות על הפגיעות כתוצאה מסיום מערכת יחסים ארוכה של אמון ושיתוף פעולה...

הלכת השיתוף חלה, כך קבע בית המשפט זה במספר הזדמנויות, גם ביחס לזכויות סוציאליות הנובעות מעבודת בן הזוג במשך חיי הנישואין. זכויות אלו הן חלק מן הרכוש המשותף לעניין הלכת השיתוף... לאחרונה נפסק שהלכת השיתוף תחול גם ביחס ל'נכסי קריירה'. נקבע, כי 'נכסי קריירה' שנצברו אצל אחד מבני הזוג הינם פרי שילוב בין מקורות שונים ובהם גם תמיכתו של קשר הנישואין

וכי ראוי להביא חלק זה בחשבון המשאבים העומדים לרשותם של בני הזוג שעה שהקשר הזוגי מפורק, אלא אם התנו על כך הצדדים לפי הוראות הדין" (בג"ץ 8928/06 פלונית נ' בית הדין הרבני הגדול, פסקאות 12 ו-13 לפסק הדין (טרם פורסם, 8.10.2008)).

הצדקות אלה מחילות את עקרון החלוקה השוויונית גם על "זכויות פנסיוניות" (ראו דגן ופרנק, 280) לרבות פנסיית השאירים. פנסיית השאירים, אף שאינה תחליף-שכר מובהק הניתן לבן-הזוג העובד, אף היא נכס שהוא פרי המאמץ המשותף של בני הזוג בחיי המשפחה (ראו והשוו שם, 290). הזכאות לפנסיית השאירים צמחה אף היא במהלך השנים בהן בני הזוג היו נשואים:

"כאשר בני הזוג חיו יחדיו במשך עשרות שנים קודם גירושיהם, ומרבית הזכויות שנצברו בקרנות הפנסיה או בנכסי הפרישה נובעות ממאמץ משותף בתקופה זו, ורק אחר כך נישא בן הזוג הנתבע מחדש והזכויות הבשילו – מדוע יקופח בן הזוג הגרוש, כאשר הזכויות הבשילו עקב פטירה?" (ראו יהושע גייפמן "זכויות פנסיה ונכסי פרישה אחרים – כנכסים בני-חלוקה או בני-איוון בין בני-זוג" הפרקליט מא 105, בעמ' 117, בהערת שוליים 58 (1993) (להלן: גייפמן); ראו והשוו גם: מנשה שאוה "הידועה בציבור כאשתו" – הגדרתה, מעמדה וזכויותיה" עיוני משפט ג 484, 513 (1973)).

עמדה על כך גם פרופ' שלו:

"ההנחה כי אשתו הראשונה של הנושה המנוח נשאה יחד עמו בעול תשלום הפרמיות לחברת הביטוח אינה מופרכת במציאות חיינו ויש בה כדי להטות את מאזני הצדק דווקא כלפי אישה זו" (שלו, 601, בהערת שוליים 45; ראו והשוו: ליפשיץ, 278-279 בביקורת על תוצאת פרשת כץ "המנשלת" את האישה הראשונה; ומנגד כהן, 172, המציינת כי בנסיבות שבהן נותק הקשר לאישה הראשונה, נראית תוצאת פרשת כץ נכונה).

נוכח הצדקה זו נכנסת לכאורה פנסיית השאירים בהגדרה הרחבה של "זכויות פנסיוניות" הכפופות לחלוקה שוויונית, ולו ביחס לשנים שבהן נצבר הכסף עד לפירוד (ראו והשוו: ע"א 809/90 לידאי נ' לידאי, פ"ד מו(1) 602, פסקאות 12 ו-13 לפסק דינה של השופטת נתניהו (1992) ביחס לכספים שהצטברו בקופת תגמולים).

36. על רקע זה יש הסבורים כי קיימת זיקה של בן הזוג הגרוש לפנסיית השאירים, והשאלה היא רק האם קמה זיקה ישירה של בן הזוג הגרוש כלפי קרן הפנסיה, או זיקה עקיפה בלבד בדרך של תביעת העיזבון.

ב-בע"מ 4870/06 קבע השופט רובינשטיין, בנסיבות אותו מקרה בו היה הסכם גירושין הקובע במפורש כי האישה הגרושה "תוכל לגבות את המגיע לה מתוך הפנסיה החדשית של הבעל גם לאחר מותו", ובהסתמך בין היתר על פסק דינו של בית הדין הארצי בענין נשוא עתירה זו, כי לא ניתן לבסס זיקה ישירה בין בן-הזוג הגרוש לבין קרן הפנסיה (שם, פסקה י"א(11)) אלא זיקה עקיפה בלבד בדרך של תביעת העיזבון (שם, פסקה י"א(12)) השופט רובינשטיין הדגיש כי בנסיבות אותו מקרה "התחליף היחיד לקרן הוא העיזבון" (ראו שם, פסקה י"א(20)). השופטים ריבלין ודנציגר ביססו את מסקנתם בדבר זכות הגרושה לתבוע את העיזבון על פרשנות הסכם הגירושין עצמו (שם). לגישה זו חסרון מסוים, כיוון שהמימוש תלוי בסכום הכסף המצוי בעיזבון ובסדרי הנשייה (שם, פסקה י"א(23)) לפסק דינו של השופט רובינשטיין; גייפמן, בעמ' 117 ו-119).

מנגד, בפסק דין של בית המשפט לענייני משפחה, הועלתה האפשרות ליצור זיקה ישירה כלפי קרן הפנסיה מכוח דוקטרינת נאמנות קונסטרוקטיבית בדיני עשיית עושר ולא במשפט, אף שלגוף העניין נפסק יש להכיר בתביעה נגד העיזבון (ראו תמ"ש 12131/97 טיקוצינסקי נ' טיקוצינסקי, פסקאות 14 ו-16 לפסק דינו של השופט גייפמן (לא פורסם, 31.12.2000) (להלן: ענין טיקוצינסקי); ראו והשוו פרשת טווינקו, פסקה (34)). אפשרות אחרת היא להחיל בהיקש את כללי העסקאות הנוגדות באופן המגן על המוטב המקורי (ראו והשוו: כהן, 214-215 וכן עמ' 169-170).

37. האיזון בין השיקולים השונים עליהם עמדתי לעיל אינו קל ויש לסוגיה פנים לכאן ולכאן. כפי שצינתי בפרשת טווינקו, "לעתים, בנסיבות קונקרטיות, השילוב בין כללי המשפט הפרטי והלכות השיתוף בנכסים עליהם עמד חברי עשויים להביא אותנו לתוצאות שונות מן התוצאה אליה הגענו במקרה זה. נחצה את הגשרים כשנגיע אליהם" (שם, פסקה 2 לפסק דיני). גם אם לא ניתן להקנות זכויות במישרין בקרן פנסיה ניתן למצוא את האיזון הראוי בנסיבות העניין. בנסיבות מסוימות האיזון עשוי להיות, למשל, בקביעת זכאות בן-הזוג הגרוש לשווי הכלכלי המהווה של מחצית פנסיית השאירים, בחלק היחסי המשקף את פרק הזמן שניהלו בני הזוג חיי משפחה מתוך התקופה הכוללת שבמהלכה נצברו הזכויות הפנסיוניות (ראו הרדוף, 502) או איזון אחר לפי שיקול דעת בית המשפט (ראו בג"ץ 6294/07 גור נ' בית הדין הארצי לעבודה (טרם

פורסם, 29.3.2009)). לעתים היוון הזכויות הכלכליות העתידיות בעת הגירושין יכול להתבטא, למשל, בהגדלת חלקו היחסי של אחד מבני הזוג בדירת המגורים המשותפת. הבעתי דעתי בהזדמנות אחרת כי נושא מורכב ורגיש זה ראוי לו שיוסדר בחקיקה (ראו דברי השופטת פרוקצ'יה ודבריי בפרשת פלונית; וראו גם דברי השופט רובינשטיין ב- בע"מ 4870/06, פסקה י"א(9) לפסק דינו; כן ראו הצעת חוק חלוקת זכויות פנסיה בין בני זוג, התשס"ז-2007 (מיום 5.2.2007)). ואולם שאלות אלה אינן מתעוררות בענייננו משום שהצדדים בחרו, עם נישואיהם השניים, במשטר של הפרדת רכוש, ומה שחשוב מזה – העותרת ויתרה במפורש על זכויותיה הפנסיוניות בהסכם הגירושין. מכל מקום, כמבואר, אנו עוסקים בתביעה נגד קרן הפנסיה וקופת התגמולים ולא נגד העיזבון.

דחיית התביעה בבית הדין האזורי על הסף

38. העותרת טענה גם נגד תוצאת פסק הדין בבית הדין לעבודה, שאישר את דחיית תביעתה על הסף. לטענתה זוהי תוצאה גורפת. אכן, דחיית תביעה על הסף ללא דיון לגוף העניין היא סמכות שיש להשתמש בה בצמצום:

”סמכותו של בית המשפט לדחות על הסף תובענה שהובאה בפניו הוכרה כסמכות קיצונית שיש לנקוט בה בצמצום ובלית ברירה, ואילו כנקודת מוצא שומה על בית המשפט להעדיף בירור ענייני וממצה של הפלוגות המובאות לפניו” (ע”א 1167/01 עיריית ראשון לציון נ’ בנק הפועלים בע”מ (מיום 15.12.2005) (השופטת חיות)).

בענייננו אין מקום להורות על החזרת הדיון לבית הדין האזורי על מנת שיקיים דיון בתביעה לגוף העניין. בית הדין האזורי היה ער להלכה וקבע כי ”ערים אנו לפסיקתו של בית הדין הארצי לעבודה הקובע כי אין להיעתר לבקשות לדחיית תובענה על הסף, אלא במשורה ובמקרים חריגים, אלא שסבורים אנו כי כזה הוא המקרה שבפנינו, מאחר וטענותיה של התובעת אינן עולות עם הדין וההלכה הפסוקה ואין צורך בשמיעת ראיות כדי לדחות טענות אלה” (פסקה 24 לפסק הדין האזורי). ואם לא די בכך, יוזכר כי במסגרת הדיון שנערך ביום 12.7.2004 בבית הדין האזורי הודיע בא כוח העותרת כי ”בתיק זה שבו יש שאלות משפטיות הדורשות הכרעה... אין צורך לנהל הוכחות ולשמוע עדויות אלא לסכם בפני השופט אשר יקבע בשאלות המשפטיות” (ראו עמוד 4 לפרוטוקול הדיון בבית הדין האזורי לעבודה; ההדגשה הוספה – מ”נ). מה לו איפוא כי ילין?

39. העותרת מבקשת להרחיב את המונח "אלמנה" בתקנונים כך שיחול גם על גרושה. בית הדין האזורי התייחס לסוגיות אלו ודחה את הטענה וקביעותיו - בנסיבות העניין - מקובלות עלי (להגדרת המונח "אלמנה" ראו גם דיון (ארצי) מד/2-6 נתיב קרן הפנסיה של פועלי ועובדי משק ההסתדרות – חרוסט, פד"ע טו 449, 451, 452 (1984)).

40. ודוק: איני נוקטת כל עמדה ביחס לתביעה הנפרדת המתנהלת בבית הדין לעבודה בעניינה של המשיבה 4. ככל הידוע לנו ההליך הנפרד תלוי ועומד.

סוף דבר

41. אשר על כן, דעתי היא כי אין מקום להתערבות בפסק הדין של בית הדין הארצי לעבודה שאישר את דחיית התביעה על הסף. העתירה נדחית. אין צו להוצאות.

ש ו פ ט ת

השופט א' גרוניס:

אני מסכים.

ש ו פ ט

השופטת א' חיות:

אני מסכימה.

ש ו פ ט ת

הוחלט כאמור בפסק דינה של השופטת מ' נאור.

ניתן היום, כ"ז ניסן, תשס"ט (21.4.2009).

ש ו פ ט ת

ש ו פ ט ת

ש ו פ ט